

Михайло КРІЛЬ

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ ЯКОВА ГОЛОВАЦЬКОГО

Серед рукописної епістолярної спадщини одного зі сподвижників українського національного життя у Галичині другої чверті XIX ст. Якова Головацького виявлена чернетка раніше не відомого його листа до чеського вченого К.В.Запа¹. Документ насамперед привернув увагу тим, що Я.Головацький написав його чеською мовою. У листі йдеться про малодосліджений період життя і праці українського вченого під час його перебування на парафії у с. Микитинці теперішнього Косівського району на Івано-Франківщині у 1841–1847 рр. У цей час він продовжував збирати фольклорний і етнографічний матеріал як у навколишній місцевості, так і на території сучасного Закарпаття. Одночасно Я.Головацький цей матеріал науково опрацьовував, почасти давав до друку. Розшуканий документ свідчить, що український вчений пильно цікавився також культурним життям слов'янських народів, передусім чехів, поляків, хорватів. Він був постійним читачем польських періодичних видань “Tygodnik literacki” та “Przyjaciel Ludu”. Відомості про культурний і науковий поступ слов'ян різко контрастували з існуючим становищем українців у Галичині. Окрім того, Я.Головацького обурювали соціальні відносини і злигодні простого люду краю. Це й стало причиною написання ним гострої публіцистичної статті “Становище русинів у Галичині”, яка побачила світ у Ляйпцигу в 1846 р. Обставини, пов'язані з підготовкою названої праці Я.Головацького, також відображені у чернетці листа до чеського вченого. Трапляються у ньому й відомості про тогочасне оточення Я.Головацького, про ставлення вченого до нього, розповідається про особисті справи. Почасти текст написаний з гумором, не завжди логічно, послідовно. Складається враження, що Я.Головацький, прагнучи не забути висловитись про багато речей, викладав свої думки похапцем. Можливо, в чистовому варіанті текст, який загалом читається зі значним інтересом, мав дещо змінений вигляд.

¹ Карел Владислав Зап (8 січня 1812, Прага–1 січня 1871, Бенешов, Чехія) – чеський етнограф, географ і педагог. У 1836–1845 рр. працював як австрійський службовець у Львові. З 1845 р. – у державній рахунковій палаті у Празі. Згодом був викладачем у столичній гімназії та реальній школі. Цікавився українською тематикою. Як один із найосвіченіших львівських чехів він зумів згуртувати їх у своєрідне культурно-національне об'єднання (Ф.Яхім, К.Піхлер, Л.Ріттерсберг, А.Сташек та ін.). Його учасники знайомили чеську (і не лише її) громадськість Львова з літературним і громадсько-культурним життям чеського народу, його національними вимогами, поширювали чеську пресу і книжки. К.В.Зап встановив тісні взаємини з українськими культурно-національними діячами Я.Головацьким, І.Вагилевичем, К.Блонським та ін. Українці безспідставно вважали К.В.Запа своїм добрим другом і оборонцем їхніх національних прав. Особливо значний внесок К.В.Запа у вивчення української етнографії, чим учений проторував дорогу для наукових студій як сучасникам, так і майбутнім дослідникам. Його подорожні замітки в багатьох випадках дають доволі повну тогочасну картину Галичини географічну, етнографічну і, що дуже важливо, її культурну характеристику. Найгрунтовнішими опублікованими працями К.В.Запа про західноукраїнські землі є “Детальний географічний опис Австрійської держави з використанням найкращих джерел і найновіших відомостей” (1837), “Дороги і подорожі по Галицькій землі”(журнальний варіант у 1840-1841 рр. і окремі видання – 1844 і 1863 рр.), “Допис зі Львова” (1842) і “Вістки зі Львова” (1845).

Лист Я.Головацького вміщений на двох аркушах розміром 11 x 18 см з двох сторін чорним чорнилом на сірому папері. Жодної дати на ньому немає. Судячи з тексту, він написаний після 12 лютого і не пізніше кінця березня 1846 р. На четвертій сторінці є примітка Я.Головацького: “Другое мое письмо, писаное 2 июля к В.Запу по чешски (сколько помню, кажется писаное по русски и переведенное на чешский язык. – Прим. Я.Головацького, зазначена через астериск як посилення) напечатано в его издании: Routnik Časopis obrazkový 1846. стр.223”. На цій же сторінці Я. Головацький зробив ще кілька нотаток для пам’яті, щоб не забути написати листи конкретним особам, а саме:

1. До Бьрецкого

Любий Побр

Як я ся урадовав почувши вѡд тебе

Як ти прияв як си маєш

2. Запови

3. Килярскому

4. Петровичови

5. Братови

Другое

До чернетки цього листа долучено також аркуш паперу розміром 7x22 см. На ньому Я.Головацький перерахував всі населені пункти Буковини з зазначенням чисельності мешканців у кожному з них. За його відомостями налічується 141 такий пункт, у яких проживало 140 тис. українців. В окремих випадках Я.Головацький записав, що “живе багато русинів, але числа не знає. У цих селах відправа церковна руска”.

Зміст чернетки листа Я.Головацького до К.В.Запа при публікації передається точно, без будь-якого втручання в текст. Оскільки цей документ містить численні помилки стилістичного, граматичного і пунктуаційного характеру, при перекладі українською мовою не завжди вдавалося ідентично передати слова, однак авторська думка збережена максимально. Розділові знаки розставлено за сучасним українським правомисом. Виділені у тексті слова підкреслені Я.Головацьким.

Оригінал документу зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України (фонд Я.Головацького, справа 155, папка 8, арк.52–55).

Mily Příteli!

Welmy mě utěšilo, hdyž jsem odebral tvoje psanj z polu z dně 12 unora z dopisem drahého Bireckého. Tešjm se na vážne nowiny o jaké gsi mi donesl o mileg vlasti Twogeg a vlastenejch Wase nowé pobroby w literatuře nowé časopisy tak mě zanimagi gak by rodilého čecha, wšak to wšecko i naše – kdy ted my ne máme se sějm vlastnim pochwaliti, aspoň se radugj a honosjm literaturu pobratrenců našjch – a to mi dodage síly a wytarwalostj na čestě našého proswisenj – a něgako lige hogicj balsam w těžké rany, na gaké mäg drahy neštésny naród boli – a Bůh wi gak dlanho boliti bude! *Ewangelia Pařížská* Ja ted’ oddalen od všeho sumného swéta, sedjm s mogima knížkami zanašjm se pauze literackými pracamj skutek tej pracy ukaže se brzo přitom rad bych a byto co dělám w tagně zůstalo, neboš, newjm nege to gen urogonj – ale znam z wlastinj doswedčeni, že wšecke moge zamysly, genž gen swěřil komu to mi na nie zwizely, a to gen co w tagně u mně zůstalo, to gen skutek požadany otřimalo. Co do polskeg slowesnosti, mam přírukan

Tydennjk literacki, pak Prately lidu – pořadcjtawasu wšeobecne nowiny, tatu to dočebegsom se radoste nowiny, ze Wladaň waš natěn raden sw.Leopoloei!

Dočetl gsem tam také zajmáwe nowiny z Horwatská. – Z nikym tu némam známostj kromě gednoho Wikarého Polaka, a druhého Rusjna mladého – s ktéremi se mohu nahowořiti přadce ne tak gak s Wami dražj Čechowé, gestě mnoho ostage se w mém tanzebmym srdci – mnoho welmj mnoho bych geste otewřel, ale nenj komu. Degž Bůh brzo se uwjďěti s wami. – Ne wjm buduli se wjďěl s p. Magnuš. – přislibil gsem wprawdě Walig. že přigedu někdy doněho do Majdanu, ale drahý příteli, ga tam nětawžjm, po co bych tam i gel – nebot rozerwati se a bawiti ne, chaj a ne žadam zabawy, wšak hdybych byl chtěl se bawiti, mohl bych se welmi bawiti w domu raditelském aneb woholjrgého ale ne zatim ja zde přigel – Ja jsem rád že našel gsem tichy kaútěk, kde mohu se oddati požadanym předmětům.

Přislibene listy zakarpatské giz budou brzo wyhotowene geště gen mam poslednj dokončiti, a dla tého nechtěl gsem Ti psati pokud se všem ne dokončjm. – Ale, mili přítelů, musim to sam přiznati, že negsaw to té listy gakyh sobě mji zamejštel, ne gsaw to owé nezabutne cily gěňž prsa moge naplňowaly, hdyž gsem patřil z Wysokěg Černohorý, negestu to ona tamka skterauž gsem powital milych mi Slowano-Rusinu Uherských! Ale co delati – ito musjm přepsati na čisto a zašli Tobe, aneb lepšj priwezu Ti do Lwowa – a to ne bude skaregi gak na počatku měsici. Ale ne znám gak se česky nazywa *Kwětnia*. Pak pogedu do Přemysla – a Bůh wi, bude li něco z mugeg cesty (Ty wjš hana) – O tom budu Tebě mohl zapewnji aže s Přemysla nebot chot gak žadam přepodňatita cesta, gednali posawad wše mi se zdage že ně! Z toho nic ne bude.

Mily příteli! ne obdiwug že gsem se do tebe po český odezwál, chtěl jsem zrazu napsati něco humoristický, dla teho aby Te rozweseliti – ale uzawše pero do rukaw připomnuwse sobě owe chwjle serdca mile hdy gsem spoluobecowáwáli, muse to pěro stati se gen tlumačem cjtj genž we mne gsou i ted sam obojwugi swůg list zě co ginného zamyslyl gsem sobe, a co giného wyniklo. – A snad i Ty gsi se giž ne malo usmál, hledjc na Rusina w českém rouchu – wjm že ge tu plno bludů, ale nechcj gich poprawěti, a do hramatyki zahledati – at stogi tati gak dnes s pera wyplynulo a –příteli a polybeg odenrně Jachýma, a powěž mu gsem se geště ne wyhledal nižadné hezké newěsty, naco by mů temperament gěho gžbych se pewné ozenil waš pritel ale ga gsem tancom...

Переклад:

Любий Приятелю!

Дуже втішився, коли отримав твоє писання від 12 лютого² з долученням листом дорогого Бірецького³. Тішуся тими важливими новинами, що мені доніс про любов Твою батьківщину, а власне, ваші нові поступи в літературі⁴. Нові

² Цей лист опублікував К.Студинський (“Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835–49”. Львів, 1909. С.163–166).

³ Бірецький Іван (1815–1883) – громадський і культурний діяч, етнограф. Один із однодумців і послідовників «Руської трійці». Освіту здобув у Львівській духовній семінарії, куди вступив у 1835 р. Член-засновник Галицько-руської матиці (1848). Крім українських подвижників національного життя, підтримував наукові контакти з чехом К.В.Запом, поляком В.Подем та ін. Як фольклорист територіально зацікавився східною частиною Лемківщини (Сяніцький округ), де записував ліричні, любовні, родинно-побутові, обрядові, рекрутські, пастуші, баладні, розбійницькі пісні, коломийки, загадки. Найзначнішим здобутком фольклористичної праці І.Бірецького стала його рукописна збірка народних колядок з Лемківщини. Згаданого листа І.Бірецького поки що не вдалося розшукати.

⁴ К.В.Зап інформував Я.Головацького про нові наукові публікації В.Ганки, П.Й.Шафарика, Ф.Палацького, К.Я.Ербена та інших чеських учених. Одночасно він писав про своє видання журналу “Routnik” і запрошував подавати до нього статті.

журнали⁵ так мене зацікавили, немов би вродженого чеха, бо тепер ми не маємо власне чим похвалитися, а тому радію і хвалю літературу наших побратимів і це додає мені сили і витримки на шляху нашого просвітництва – і ніби проливає цілющий бальзам на важкі рани мого нещасного народу – які Бог знає, скільки ще будуть боліти! *Євангелія Паризька*⁶, я тепер усамітнився, сиджу зі своїми книжками, час від часу щось літературного пишу, що працю швидко закінчу, але хотів би, щоб вона залишилася в таємниці⁷, але не відаю чи так буде – та з власного досвіду знаю, що всі мої задуми, з якими колись ділився, не здійснювалися, лише те, що тримав у таємниці, мало бажаний результат. Щодо польської словесності, маю під руками⁸ “Тижневик літературний”⁹, також “Приятель люду”¹⁰ – систематичні всебічні новини. Також дочекався радісної звістки, що висока святість Владика¹¹ нагороджений орденом св.Леопольда!¹²

⁵ У листі згадувалося, що в бібліотеці “Чеської бесіди” (відкрита 31 січня 1846 р.) зберігається близько 30 часописів, у тому числі “чеські, німецькі, польські (зі Львова), російські (“Северная пчела”, “Москвитянин”), іллірські, французькі та ін.”

⁶ Гра слів, значення “Нікуди не виходжу”. Чеське *rařez* перекладається *пень*. Можливо, можна перекласти так *сиджу мов пеня*, тобто нікуди не виходжу.

⁷ Йдеться про підготовку Я.Головацьким гострої публіцистичної статті «Становище русинів у Галичині», яка була опублікована німецькою мовою (“Zustände der Russinen in Galizien”) під псевдонімом Гаврило Русин у ляйпцигському журналі “Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft” (Leipzig, 1846. Heft 9. S.361–379). Під статтею є примітка: “Написано на руїнах колишньої столиці – княжого Галича” і зазначена дата – “25 червня 1846”). Псевдонім Я.Головацький розкрив лише 1885 р. у своїх спогадах (“Літературний збірник Галицько-руської матиці”. Львов, 1885. Вып.1. С.41). У ній гостро засуджувалися абсолютистські та панцизніянські порядки, політика австрійського уряду, вище греко-католицьке духовництво. В статті були накреслені перші програмні вимоги щодо поліпшення соціального становища українців та піднесення їхньої національної культури. Ця праця знайшла широкий відгук серед громадськості Галичини. Після цензурної заборони відповідного номера журналу і вилучення окремих відбиток (“Zustände der Russinen in Galizien: Ein Wort zur Zeit von einem Russinen. Leipzig, 1846. 22 s.”), яких до Галичини потрапило близько тисячі примірників, вона розповсюджувалася в рукописних списках і відіграла важливу роль у розвитку громадської думки напередодні революції 1848 р. Ця публікація безпосередньо спричинилася до підготовки Львівським Ставропігійським інститутом українського часопису “Зоря Галицька”.

⁸ Я.Головацький користувався літературою, яку йому позичав священник з с.Хомчин Йосиф Сокульський. Останній передплачував різні видання, з питань слов’янства, а також журнал Й.Йордана “Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft” (останній можна було передплатити лише за особливим дозволом *erga schedam*).

⁹ “Tygodnik literacki” – польський ілюстрований тижневик. Виходив у Познані в 1838–1845 рр. На його сторінках поміщалися також інформація з української проблематики, зокрема, часів козаччини (праці В.Мацейовського).

¹⁰ “Przyjacieł Ludu” – польський ілюстрований тижневик, що виходив у Лешно (Познанщина) в 1834–1849 рр. Редакторами були Я.Поплінський (1834–1839), Ю.Лукашевич (1839–1845), М.Шиманський (1846–1848) і Ф.Вавровський (1848–1849). Це видання розповсюджувалося на території Австрії і Росії. У ньому публікувалися матеріали просвітницького характеру з різних галузей знань – історії, етнографії, релігії, географії, астрономії, біології тощо. Помітне місце на сторінках тижневика посідали українознавчі матеріали. Це були публікації народних пісень з нотними записами, нариси про життя і побут козаків, життєписи Б.Хмельницького та І.Мазепи, відомості про битви під Хотиним, Берестечком, Чудновом, про Коліївщину, аналіз національного складу Галичини, описи галицьких міст і містечок тощо. Стосовно українського населення на сторінках тижневика домінував слов’янофільський романтизм з акцентом на цивілізаційній місії польської культури та державницькій традиції.

¹¹ Йдеться про греко-католицького митрополита Михайла Левицького (1774–14 січня 1858. Уродженець с.Пустиня Коломийського повіту). У 1798 р. став священником, а у 1813 р. – перемисьльським єпископом. Брав участь у віденському конгресі 1815 р. Цього ж року австрійський імператор Франц I іменував М.Левицького львівським архієпископом, а у 1816 р. – галицьким митрополитом. У січні 1846 р. імператор Фердинанд I нагородив його орденом св.Леопольда й іменував примасом Галичини. У 1856 р. першим з українських греко-католиків став кардиналом. З приводу пієтету Я.Головацького щодо нагородження митрополита орденом К.В.Зап в одному з наступних листів зауважував, що церковний достойник “можливо буде тепер по-іншому думати”.

¹² Леопольд III (1073–1136) з роду Бабенбергів у 1485 р. був канонізований і визнаний патроном Австрії. На його честь у 1808 р. встановлено орден Св.Леопольда – одну з вищих відзнак Австрійської імперії. Мав чотири ступені відзнаки. Це був восьмикінцевий хрест темночервоного кольору обведений білою рамкою. На світлочервоній стрічці з білою окантовкою містилося зображення імператорської корони і латинською мовою були наведені слова “За чесність і заслуги”.

Прочитав там також цікаву інформацію з Хорватії¹³. З ніким тут не спілкуюся, окрім з одним вікарієм Поляком¹⁴, і другим молодим Русином¹⁵ – з якими можу поговорити досхочу, правда не так як з Вами, дорогі Чехи, ще багато є у моєму тужливому серці, багато, дуже багато відкрив би, але нема кому. Дасть Бог, ще зустрінемося з вами. Не відаю, чи побачуся з п. Магнуш¹⁶ – обіцяв, правду кажучи, Валіг¹⁷, що приїду колись до нього на Майдан¹⁸, але любий приятелю, я себе буду почувати скоровано – постійно їсти і розважатися, я не бажаю розваг, при бажанні міг би забавлятися в батьківському домі чи деінде, не за тим я сюди приїхав – я радий, що знайшов тихий куточок¹⁹, де можу займатися бажаними справами.

Обіцяні закарпатські нариси²⁰ будуть швидко готові, маю лише останній завершити, тому я не хотів Тобі писати, поки все не закінчу. Але, любий друже, змушений визнати, що знайшов саме ті образки, які собі задумав, знайшов те незабутнє, від якого душа моя раділа, коли дивився з Високої Чорногори²¹, звідки привітав милих мені Слов'яно-Угорських Русинів!²² Але мушу переписати їх начисто і відішлю Тобі, або краще привезу Тобі до Львова²³ – це не буде швидше, ніж на початку місяця. Але не знаю як по-чеськи називають *Квітень*²⁴. Потім поїду до Перемишля і Бог знає, що буде з моєї подорожі.

Любий приятелю! Не дивуйся, що відізвався до Тебе по-чеськи, хотів спочатку написати дещо гумористично, щоб Тебе розвеселити, але взявшись за перо і згадавши милі серцю хвилини нашої, коли ми один одному обіцялися²⁵, мусить це перо

¹³ У даному листі К.В.Запа йдеться лише про перебування хорватського будителя Станька Врза у Празі восени 1845 р. Ймовірно, Я.Головацький відгукується на інформацію, поміщену в одному з попередніх листів.

¹⁴ Цю особу ідентифікувати не вдалося.

¹⁵ Очевидно, Я.Головацький згадує Кирила Блонського, який на той час був священиком у сусідньому с.Шешори.

¹⁶ Йдеться про Домініка Магнушевського, знайомого К.В.Запа. Останній давав читати йому працю Я.Коллара про слов'янську спільноту.

¹⁷ Я.Головацький згадує Валігурського. З його сестрою свого часу мав романтичні стосунки І.Вагилевич.

¹⁸ Очевидно, йдеться про с.Майдан тодішнього Надвірнянського повіту.

¹⁹ У 1885 р. про цю місцину Я.Головацький писав так: “У Микитинцях я знайшов призначений мені будиночок, покритий гонтом чи дранкою, маленький, але затишний. Він знаходився при дорозі біля основи невеликого гірського хребта на високому березі річки Пістинки. З одного боку – луки, з другого над річкою селянські садиби з городями, а далі на пагорбах – ліси. Поруч з будиночком невеличкий садок і город... Я заспокоївся від життєвих негараздів...” (Литературный сборник Галицко-русской матицы. Львов, 1885. Вып.1. С.37–38).

²⁰ Виявити ці праці не вдалося. Очевидно, дані матеріали згодом були використані Я.Головацьким у його дослідженні “Карпатская Русь: Галичина, Угорская Русь і Буковина. Историко-этнографический очерк” (“Журнал министерства народного просвещения”. 1875. Ч.179. Отд.2. С.349–396).

²¹ Чорногора – найвищий район Українських Карпат. Головний хребет простягається майже на 40 км між Чорною Тисою на заході і Чорним Черемошем на сході. Найвищі вершини Петрос (2020 м), Говерла (2061 м), Брескул (1911 м), Пожежевська (1822 м), Данцер (1855 м), Туркул (1933 м), Піп Іван Чорногорський (2022 м). Паралельно до головного хребта знаходяться менші вершини Козмеска (1592 м), Маришевська (1567 м), Кукул (1540 м) і Кострич (1544 м). Вперше Я.Головацький здійснив наукову експедицію на Чорногору в 1839 р. спільно із своїми приятелями Верещинським і вікарієм Форманіошем. Свої враження він описав у праці “Мандрівка по Галицькій і Угорській Русі”, яка українською мовою вперше була надрукована лише в 1976 р. (журнал “Жовтень”, №.6. С.49–94).

²² Так називали українців на території Угорського королівства.

²³ Після від'їзду К.В.Запа на постійне місце праці до Праги роль “поштової скриньки” між двома вченими виконував чеський урядовець у Львові Й.Піхлер.

²⁴ Чеська назва квітня – duben.

²⁵ Вперше Я.Головацький і К.В.Зап зустрілися у Львові на початку 1837 р., а початки взаємної кореспонденції припадають на 1839 р.

стали порозумінням між нами. А також Ти добре розвеселився, дивлячись на Русина в чеському оточенні – усвідомлюю, що тут повно помилок, але не хочу їх виправляти і до граматики заглядати. Хай залишиться так, як з-під пера сьогодні виплинуло і привітай Яхима²⁶, і скажи йому, що я ще не знайшов для нього гарної нареченої відповідно до його темпераменту, щоб бути впевненим, що мій приятель оженився. А я собі потанцюю²⁷...

²⁶ Яхім Франтішек (1811, Прахатіце, Чехія – 1871, Прага) – письменник і громадський діяч. Учився в Будейовіцах і в Празі. Після чотирирічних студій у семінарії відмовився від духовної кар'єри і зайнявся педагогічною роботою як домашній учитель у родині барона Мунде в Моравії. У 1837 р. переїхав до Львова, де працював на державній службі близько двадцяти років. Відомий своєю громадською діяльністю. Після від'їзду зі Львова К.В.Запа був фактичним лідером чеської меншини. Підтримував тісні контакти з українськими культурними діячами. Цікавився фольклором та етнографією, написав розвідку про слов'янську міфологію. Високо цінував просвітницьку діяльність діячів "Руської трійці", з якими його єднали наукові інтереси: обмінювався з ними книгами, у листах сповіщав про події в чеському політичному і культурному житті. У 1842 р. надрукував статтю "Малоросійські літератори", в якій позитивно оцінив твори галицьких українців. Дав рекомендаційні листи членам української делегації на Слов'янський зїзд у Празі 1848 р., адресовані Ф.Палацькому і К.В.Запу. Своєю діяльністю сприяв поширенню серед чеської громадськості інформації про українців і Україну.

²⁷ На цих словах рукопис обривається.